

تحول سازی با عبور از جاده «هجرت»

مروری بر هجرت های تاریخی
و تأثیرگذار آیت الله العظمی
میلانی که زمینه تغییرات بنیادین
در دو حوزه علمیه را فراهم کرد

توکلی هجرت در تاریخ بشر همواره حرکتی تمدن ساز و راهبردی بوده، به ویژه زمانی که ماهیت علمی یا اعتقادی داشته است. هجرت نه فقط از بُعد انتقال گزاره های گوناگون فرهنگی و اجتماعی بلکه از جهت سیاسی نیز، به عنوان حرکتی تأثیرگذار شناخته می شد. در نهضت مشروطیت، علما با خروج از تهران، عملاً مشروعت حکومت را زیر سؤال بردند و بستر را برای ایجاد تحولات سیاسی فراهم کردند. آیت الله العظمی سید محمد هادی میلانی (۱۲۷۴-۱۳۵۴ خورشیدی) از مراجع بزرگ تقلید شیعه در قرن چهاردهم هجری بود که در طول زندگی اش، با تکیه بر حرکت راهبردی هجرت، تحولات بزرگی را رقم زد. او در دوران حیات پرثمر خود، دو هجرت تاریخی و سرنوشت ساز داشت که هر دو، به تحولات عمیق علمی و آموزشی در دو حوزه پر قدمت و مهم عالم تشیع انجامید؛ حوزه های علمیه کربلا و مشهد. در این نوشتار، به اختصار دلایل این هجرت ها و نیز، آثار و برکات آنها را مورد ارزیابی قرار داده ایم.

هجرت نخست: برای احیای حوزه علمیه کربلا

آیت الله العظمی میلانی در نجف اشرف متولد شد و تحصیلات عالی خود را در همان شهر نزد استادان بزرگی همچون شیخ محمد حسین غروی اصفهانی (کمپانی)، میرزای نائینی و آقا ضیاء الدین عراقی به پایان رساند. اما دوران حضور ایشان در کربلا فصل مهمی از زندگی شان را تشکیل می دهد. آیت الله العظمی میلانی پس از تکمیل مدارج علمی در نجف، به دعوت شهر مهاجرت کرد. در آن زمان، آیت الله العظمی قمی (از مراجع وقت) و به منظور تدریس و تقویت حوزه علمیه کربلا، به این شهر مهاجرت کرد. در آن زمان، آیت الله العظمی قمی به تازگی و بعد از سرکوب قیام مسجد گوهرشاد به کربلا رفته و به تدریس در حوزه علمیه این شهر پرداخته بود. آیت الله العظمی میلانی در کربلا به تدریس خارج فقه و اصول پرداخت و به سرعت به عنوان یکی از مدرسان برجسته و مورد توجه طلاب شناخته شد. حضور او رونق علمی حوزه کربلا را رقم زد که در آن زمان، تا حدودی، در سایه حوزه نجف قرار داشت. تجربه حضور در حوزه علمیه کربلا، برای آیت الله العظمی میلانی تجربه ای ذی قیمت و در برنامه های آموزشی و اصلاحی ایشان، در دوره های بعدی فعالیت، بسیار

تأثیرگذار بود. آیت الله العظمی میلانی حدود ۱۸ سال در کربلا ساکن بود و ضمن تدریس، به امور دینی مردم نیز رسیدگی می کرد.

هجرت دوم: تحول بنیادین در حوزه علمیه مشهد

مهم ترین نقطه عطف زندگی آیت الله العظمی میلانی، سفر ایشان به مشهد مقدس در سال ۱۳۳۳ خورشیدی (۱۳۷۳ قمری) است. نکته قابل توجه این است که این سفر در ابتدا به نیت «اقامت دائم» نبود، اما شرایط به گونه ای رقم خورد که آیت الله العظمی میلانی در مشهد ماندگار شد. وی در سال ۱۳۳۲ خورشیدی به قصد زیارت بارگاه امام رضا (ع) به ایران آمد و با آغاز سال ۱۳۳۳ خورشیدی، به مشهد سفر کرد. در همین سفر بود که بزرگانی مانند آیت الله حاج مجتبی قزوینی، به آیت الله العظمی میلانی اصرار کردند که در مشهد بماند و اسباب رونق این حوزه علمیه کهنسال را فراهم کند. آیت الله العظمی میلانی به دلایلی این پیشنهاد را پذیرفت که اهم آنها از این قرار است:

- ۱- وضعیت نامنظم حوزه علمیه مشهد: پس از سرکوب قیام مسجد گوهرشاد و افزایش فشارهای دوران پهلوی اول، حوزه علمیه مشهد دچار رکود شدید شد. دلیل این رکود تبعید بسیاری از علمای نامدار این حوزه بود. در نتیجه، خلأ یک شخصیت علمی برجسته و جامع الشرایط به شدت احساس می شد.
- ۲- درخواست علما و مردم: با ورود آیت الله العظمی میلانی به مشهد، علمای برجسته شهر (مانند آیت الله شیخ مجتبی قزوینی و دیگران) و طلاب، با اصرار فراوان از ایشان خواستند که در مشهد بماند و حوزه را احیا کند.
- ۳- استخاره و تصمیم نهایی: نقل شده است که ایشان پس از اصرار فراوان، استخاره کرد و با آمدن آیای نویدبخش، تصمیم به اقامت گرفت. آیت الله العظمی میلانی موقتاً در خانه مرحوم علی اکبر نوقانی (نزدیک مدرسه نواب) ساکن شد.

پیامدهای هجرت و حضور در مشهد

حضور آیت الله العظمی میلانی در مشهد، خون تازه ای در رگ های حوزه علمیه خراسان جاری و اقدامات ایشان تحولات عمیقی ایجاد کرد. به طور خلاصه می توان این موارد را به عنوان پیامدهای هجرت مورد اشاره قرار داد:

۱- احیای دروس خارج: ایشان کرسی درس خارج فقه و اصول را با شیوه ای دقیق و عمیق (مکتب نجف) پایه گذاری کرد که باعث جذب طلاب مستعد از سراسر ایران شد.

۲- تأسیس مدارس علمیه: آیت الله العظمی میلانی مدارس را با سبک نوین آموزشی تأسیس کرد که مهم ترین آن ها «مدرسه عالی حسینی» و «مدرسه امام صادق (ع)» بود. در این مدارس، علاوه بر دروس حوزوی، زبان انگلیسی و علوم روز نیز تدریس می شد که در آن زمان حرکتی پیش رو و حتی چالش برانگیز محسوب می شد.

۳- تمرکز مرجعیت: با حضور ایشان، مشهد به یکی از کانون های اصلی مرجعیت و فتوا پس از قم و نجف تبدیل شد.

۴- نقش سیاسی و اجتماعی: حضور آیت الله العظمی میلانی در مشهد، هم زمان با تحولات سیاسی دهه ۴۰ و ۵۰ شمسی بود. ایشان به یکی از ارکان مبارزه با رژیم پهلوی تبدیل شد (به ویژه در جریان لایحه انجمن های ایالتی و ولایتی و وقایع ۱۵ خرداد) و بیت معظم له پناهگاه انقلابیون بود.

در مجموع باید گفت که هجرت آیت الله العظمی میلانی از کربلا به مشهد، یک جابه جایی ساده جغرافیایی نبود؛ بلکه انتقال یک مکتب فکری و فقهی (مکتب نجف) به خراسان محسوب می شد که ساختار سنتی حوزه مشهد را متحول و آن را برای مواجهه با مسائل جدید دنیای مدرن آماده کرد.

منابع:

- گنجینه دانشمندان؛ تألیف محمد شریف رازی (جلد سوم و پنجم)
حیات صالحان (زندگی نامه آیت الله میلانی)؛ مرکز بررسی اسناد تاریخی - حاوی اسناد ساواک و گزارش های دقیق از فعالیت های سیاسی و اجتماعی.
علمای نامدار شیعه؛ تألیف عقیقی بخشایشی - بررسی ابعاد علمی و شاگردپروری.
مکتب تفکیک؛ تألیف محمدرضا حکیمی - برای بررسی تعاملات فکری ایشان با علمای مشهد
مصاحبه های تاریخ شفاهی حوزه علمیه خراسان؛ موجود در آرشیو آستان قدس رضوی
اسناد ساواک؛ پرونده آیت الله میلانی - جلد اول و دوم، نشر مرکز بررسی اسناد تاریخی